

Det økonomiske samarbeide

Lørdag den 22. februar 1947.

 Av
 direktør

100173

med okkupantene.

Lorentz Vogt.

En gammel historie: En ivrig, noe anpusten mann kommer inn i en bokhandel: Kan jeg få boken «Hvorledes man hurtig blir rik?» Bokhandleren finner frem boken men spør, idet han skal til å pakke den inn: Herren ønsker ikke et eksemplar av straffeloven med det samme?

I mannen som for enhver pris ønsker hurtigst mulig å bli rik, har man den fødte profitør. Hans operative muligheter er til dag begrenset. Når samfundsmaskineriet arbeider normalt vil den store inntekt være resultatet av tjenester ydet samfundet, selv om det ikke alltid er lett å finne noe rimelig forhold mellom tjenestens betydning og den enkeltes utbytte. Rikdom er resultat av års arbeide og fornuftige disposisjoner. Nei, ordinære forhold er intet for profitøren. De stiller krav han ikke kan oppfylle. Det er når ulykken er ute, når krig eller inflative herjer, at han er i sitt ess. Da blir han det på andres lidelser. Da svømmer han i penger. Typen er inderlig usympatisk og bør, hvor anledning gis, slås ned uten medlidenhet. Hvor vedkommende i tide har beveget seg med straffeloven og dertil kanskje med en dreven advokat, kan det ha sine juridiske vanskeligheter. Men i almindelighet kan disse overvindes. En kjeltring dumper alltid op i det på en eller annen måte.

Da frigjøringen kom gikk påtalemyndigheten som de fleste andre ut fra, at man hadde et begrenset antall krigsprofitører. Deres, forøvrigt noe misvisende, fellesbetegnelse var «brakkeba-

roner». Folkestemningen krevet at der blev slått til. Og det blev gjort. Man gikk til en del nokså vilkårlige arrestasjoner og beslagla noen tusen firmaer til sorg for innehaverne, til glede for konkurrentene. Etterhvert er der avsagt noen dommer — også temmelig tilfeldig. Ellers er sakene stort sett kjørt fast, mens påtalemyndighetens representanter har avgitt en del forskjellige innbyrdes motstridende redegjørelser.

Arsaken er klar: Noen er begynt i den gale ende. Istedenfor å kartlegge forholdene i okkupasjonstiden, har man arrestert diverse enkeltpersoner. Fra disse har man så arbeidet sig bakover til situasjonen som den var i okkupasjonstiden. Etterhvert opdager man så, at man kanskje burde ha arrestert noen ganske andre — eller helst ingen. Hvordan skal man så komme ut av denne situasjon med prestigen i behold? Man får snarest mulig gjøre sig fortrolig med, at prestigen må aldri veie noe mot et menneskes skjebne.

Så får man gå den vanskelige vei tilbake igjen. Den er allerede betrådt av riksadvokat Arntzen i hans tidligere omtalte foredrag. Man får klarlegge situasjonen. Så får man ta de enkelte tilfelle op i belysning av denne.

Hvordan var så situasjonen på det økonomiske felt under okkupasjonen?

Den første tid etter 9. april 1940 var der kaos. En viss orden skapte de lokale organer som dannedes omkring ordfører og horgermester på de forskjellige steder. Disse trådte i forbindelse med okkupantene og inngikk diverse avtaler med

disse. Så langt man nu kan se disse ting, virker de overordentlig utiltalende sett med den innstilling vi har idag. Der er rikelig materiale til å chikanere de patriotiske menn, som hver på sitt sted tok op de ubehagelige plikter, som situasjonen la på dem. Det er sikkert i følelsen herav, at disse nevnders protokoller kun motvillig stilles til disposisjon. Men dette er en feil. Hvad de lokale nevnder den gang presterte blev bestemmende for tusen menneskers handlinger. Deres protokoller og brever var en slags lovgivning for stedets befolkning. Som sådan må den sees. Ingen vil nevndene tillivs. Men deres optreden må frem til belysning av andre menneskers handlinger. Den burde vært gransket forut for eller i forbindelse med de kommunale tjenestemenns forhold. De kommunale tjenestemenn er de folkevalgte kommunestyremedlemmers underordnede. Man må derfor stille større krav til en ordfører enn til en rådmann, til formannen i et sykehusutvalg enn til overlægen o.s.v. Konsekvensen herav burde være tatt — ikke for å ramme den overordnede — men for å fri den underordnede eller iallfall stille hans optreden i det rette lys.

Den 15. april 1940 overtok administrasjonsrådet etterhvert ansvaret i den del av landet, som underlå dets virksomhet. Området utvidedes stadig. Administrasjonsrådets protokoller og dets medlemmers korrespondancer, departementenes direktiver i den tid var landets lov, sålangt man kunde få rede på dem. Noen hadde direkte rede på enkelte ting. Andre måtte handle efter den atmosfære, som administrasjonsrådets optreden skapte. Det har vært overordentlig vanskelig å få tak i disse dokumenter. Man står sikkert overfor den samme foreteelse som vedrørende de lokale nevnder. Administrasjonsrådets medlemmer har med rette følelsen av at mange ting nu tar sig anderledes ut enn dengang. De liker sig ikke. Men når papirene må frem er det nettop for å få belyst forskjellen mellom forholdene den gang og nu — særlig på det økonomiske område. Tusener av menneskers skjebne er avhengig derav. Noe er kommet frem. Dessuten er det foretatt visse avhøringer av rådets medlemmer nu efter frigjøringen. Disse er meget interessante, fordi de viser erindringsforskynningene. Det fremgår nemlig av de senere avhøringer, at rådets medlemmer har vært mere mot tyskerarbeider — enn de samtidige protokoller gir uttrykk for. Tildels er der et direkte motsetningsforhold mellom samtidige dokumenter og hvad der idag huskes. Det viser, hvor vanskelig det er selv for den beste å fastholde billedet fra den gang. Det maner til forsiktighet under oppgjøret.

Varetagelsen av handelens og industriens interesser og herunder samarbeidet med tyskerne blev allerede 3. mai etter diverse forberedelser overtatt av nevnden for industri og handel. Initiativet til denne nevnds opprettelse utgikk fra produksjonshold, som mente, at det var nødvendig å få sterkere fart i produksjonen. Det fryk-

tet arbeidsløshet og nød og inn- så, at det for avvergelse herav var nødvendig å opta et positivt arbeide under samarbeide med okkupantene. Initiativtagerne som nevndens medlemmer var sterkere positivt innstillet enn administrasjonsrådet. Dens virksomhet kom også til å strekke sig ned i 1941. Nevnden fikk en sterk sammensetning av menn om hvis patriotiske sindelag det ikke er grunn til å tvile. Den kom til å bestå av advokat Einar Sunde (formann), direktør Gunnar Schjelderup, direktør C. W. Eger, grosserer Carl Bøyesen og fungerende formann i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon, Elias Volan. Grosserer Carl Bøyesen har skildret nevndas innstilling i følgende ord: «I det hele skulde nemnda være en landsfader som skulde våke over næringslivet.» Karakteristikken er riktig. Men konsekvensen er også, at hvad der skjedde i faderens navn kan ikke bebreides barna. Foreningens sekretær blev daværende kontorchef, nuværende underdirektør i Norsk Arbeidsgiverforening, Østberg. Arbeidsgiverforeningen stilte det nødvendige kontorpersonale til disposisjon. Nevndens positive virksomhet blev avgjørende for næringslivets samarbeide med okkupantene, ikke alene til og med februar 1941, men også meget lenger. Ved dets tilbake- tretten hadde nevnden organisert de centralnevnder, som skulde fortsette dets virksomhet. Nevndens medlemmer gikk også tildels inn i centralnevndene slik at disse kunde fortsette sitt arbeide i den gamle nevnds ånd. Den store nevnds innstillinger, dens protokoller, de stenografiske referater fra dens møter med næringslivets menn, dens korrespondanser som notatene fra nevndens og dens medlemmers konferanser i Reichskommissariat, fra rei-

ser til Stockholm og Berlin vil kunne gi et meget godt billede av situasjonen innen næringslivet og dettes offisielt anerkjente samarbeide med okkupantene. Her har man den hjemlige lovgivning på det tidspunkt — den lovgivning, som frir eller dømmer den enkelte. Det har vært meget vanskelig å få frem disse dokumenter. Foreløbig foreligger nevnden oversikt over norsk næringsliv av 15. mai 1940, dens innberetning av 3. august 1940 og dens innberetning av februar 1941. De viser alle at nevnden har tatt initiativet til et sterkt positivt samarbeide med okkupantene, at den med held har fremmet norsk eksport til Tyskland og norsk samarbeide med Tyskland. Det er ingen tvil om at det skjedde ut fra en god patriotisk tankegang — ut fra de aller beste motiver. Den hjemmenværende norske befolkning skulde ikke sulte. Den skulde heller ikke forgå i arbeidsløshet eller fryse. Men det er klart, at nevndens optreden stemmer lite med den betingelsesløse kamp som i 1943 og -44 og -45 blev opstillet som idealet. Det er vel i følelsen herav, at der gjøres så megen motstand mot fremleggelse av dokumentene. Men når det kreves er det fordi de utgjorde den vesentligste del av «lovgivningen» fra den tid vedrørende næringslivets optreden. Og en lov må alltid være tilgjengelig for almenheten. Når man søker opplysning om det lovlige grunnlag er det ikke for å chikanere lovgiverne — men for å få vite, hvad der er lov og rett. En kartlegning har den hele tid vært påkrevet. Den er blitt dobbelt nødvendig etter en redegjørelse av kontorchef R. Barry-Berg i Erstatningsdirektoratet, gjengitt i Norsk Saksførerforenings blad for desember 1946. Kontorchef Barry-Bergs rettslige betraktninger kan være omtvistelige. Men hans tankegang fører til kravet om fremleggelse av alle samtidige dokumenter. Han fremhever, at målestokken for det straffbare er labil. «Enkelte brancher har under sterkt press vært spent for den tyske krigsvogn i høiere grad enn andre». Det heter videre: «Dommeren må altså,

når han skal hente frem den målestokken han skal bruke drive et visst efterforskningsarbeide. Det foreligger allerede et ganske stort materiale som dommeren kan nyttiggjøre sig under dette efterforskningsarbeide. Jeg sikter til de undersøkelser som Erstatningsdirektoratet har latt foreta ved overrettssaksfører Røed. Det er også foretatt spesielle undersøkelser vedrørende forholdene i Trondheim den første tid efter 8. april». Konstellasjonen hvor- efter dommeren gjøres til lovgiver, aktor og forsvarer, samt dommer i en person er eien- dommelig og ny i vår rett. En dommer på jakt efter rettsgrunnlaget er en noe særegen skikkelse. Dette burde være bragt på det rene før tiltalen. Iallfall må det være påtalemyndighetens plikt å bidra hertil likesom det er forsvarerens rett å få adgang til alle papirer — og i første rekke til rettsgrunnlaget.

*

Den store undersøkelseskom- misjon har ikke i sin innstilling noe særlig avsnitt for administrasjonsrådets optreden på næringslivets område. De enkelte rådsmedlemmers optreden som departementschefer er skjøvet tilside med den korte bemerkning: «Det skulde forøvrig her være overflødig nærmere å drøfte det enkelte rådsmedlems forhold som departementschef og de avgjørelser han her traff på eget ansvar. Vi kjenner ikke eksempel på at dette forhold har vært påklaget.» Kom- misjonen ser forholdet under synsvinkelen rådsmedlemmets skyld eller ikke-skyld — et for almenheten relativt likegyldig synspunkt. Det vesentlige er: Hvilken betydning har departementenes veiledning hatt for den almindelige utvikling innen næringslivet? I hvilken grad finner vi her forklaringen på de forskjellige foreteelser. Om nevnden for industri og omsetning uttales: «Denne komité var ikke bare rådgivende den tok også selv initiativet til viktige foranstaltninger». Dette er riktig. Men der burde være tilføjet: under direkte konferanse med de tyske myndigheter. Det vilde gitt et klarere billede. Der gis en del detaljer

av interesse. Konklusjonen er: «Det er på det rene at ved dets (administrasjonsrådets) fre-treden hadde tyskerne norsk arbeidsliv, norsk produksjon og norsk næringsliv i det hele under sin kontroll». Selv om karakteristikkene virker noe summarisk tør den i alt vesentlig være riktig. Resultatet av samarbeidet på det økonomiske område blev tilfredsstillende for tyskerne. Herom opplyser Willy Brandt i sin bok: Forbrytere og andre tyskere, side 59: «Allerede 18. april 1940 — halvannen uke etter invasjonen — gav Hitler ordre om at Norges næringsliv skulde utnyttes for full kraft. I mai (1940) hadde rikskommissariatet detaljerte retningslinjer for hvordan norsk grubedrift, smelteverk, kjemiske fabrikker og våbenfabrikker skulde ordnes inn i den tyske krigsindustri. I en hemmelig tysk rapport fra oktober 1944 blev det konstatert, at man hadde fått riktig meget utav Norge. Det blev nevnt, at det meget rikere Belgia hadde bare prestert litt mer enn hvad Norge hadde gjort, og Danmark hadde sluppet med mindre enn det halve». Denne siste setning er det ikke tiltalende å lese idag. Det har heller ikke vært anledning til å kontrollere den. Men Willy Brandt (hans navn er Frank. Brandt er forfatternavner) har i alle sine publikasjoner alltid søkt å være objektiv. Han er nu norsk presse-attache i Berlin. Opplysningene om de store forsyninger stemmer forøvrig med den norske statistikk utgitt etter krigen. På den annen side fremgår det bl. a. av chefdirektør Jahns foredrag i Norges Bank, at Norges produksjonsapparat var vel bevart da treden kom. Det forklarer det liv, vi nu evner å leve.

Livet i Norge blev i okkupasjonstiden på det økonomiske område et annet enn man forestiller sig i sin almindelighet. Det blev ikke preget av den betingelsesløse kamp, men av ønsket om å bevare verdiene fra ødeleggelse, menneskene fra sult, frost, død eller elendighet. Dette arbeide førte på sitt område frem. Om man ønsker det ugjort kan der strides. Men de menn som gjorde dette arbeide var ikke landssvikere og deres mentalitet hadde intet av profitørens.

Riksadvokat Arntzen fremholdt i sitt foredrag i september ifjor, at undersøkelseskomisjonens innstilling vilde endre synet på de økonomiske

«landssviksaker». Innstillingen foreligger. Riksadvokatens uttalelse har vist sig å være riktig. Men det er nødvendig at også almenheten bibringes forståelse herav. Under det videre oppgjør kommer der sikkert ikke til å bli reist tiltale mot de store industrier, som har levert den vesentligste del av sin produksjon til Tyskland. Bli en eller annen knepet vil det skyldes en tilfeldig dumhet. Riksadvokaten har besluttet at der ikke skal reises tiltale mot rådmann Karlsen i Fredrikstad, som har sørget for leveranse for 40 millioner kroner av trelast til Tyskland. I denne beslutnings fotspor må følge frifinnelse av de øvrige sagbrukseiere — muligens med enkelte små undtagelser. Beslutningen har vakt adskillig forargelse. Forargelsen er naturlig — men uberettiget. Selgerne hadde sitt rettslige grunnlag i den av administrasjonsrådet og nevndene fastlagte politikk. Det samme gjelder steneksporten, hvor der heller ikke vil bli foretatt rettslige skritt. Der var under krigen en betydelig eksport til Tyskland — ialt for 8,8 millioner kroner. Beløpet ligger langt over førkrigseksporten. Den tilblev på norsk initiativ. Men den var et ledd i den almene politikk, som ble trukket op av nevnden for industri og omsetning. Derfor var den straffri. Etter hvert som saken rulles op, vil det samme vise sig for alle de store industrier. Men for at den enkelte skal bli fri, ikke bare rettslig, men også i publikums øine, er det nødvendig som her forsøkt å klarlegge bakgrunnen, å finne det riktige i avgjørelsen. Om det under disse omstendigheter er praktisk og rettferdig å forfølge de mange små, som vel ikke har sine saker i orden — men som handlet ut fra en atmosfære som gav mange slags impulser, er en annen sak. Det er aldri heldig, når rettsordningen fører til at de store går fri og de små henges i saker, som må fortone sig temmelig ensartet for den almindelige mann, selv om der for den innvidde er forskjell.

Vårt samfund er ikke tjent med at dets ledende menn på det økonomiske område blir stående i almenhetens bevissthet som halv eller tre kvart landssvikere. En klarleggelse av bakgrunnen for deres handlinger vil befri dem herfor.

Endelig krever hensynet til fremtiden at alt klarlegges. Vi skulde jo lære noe mere av tiden enn hat og forfølgelseslyst.

Lorentz Vogt.